

Projektzáró szakmai beszámoló

az OTKA PD-83284 „Amikor a láb elnehezül... – a színjai hantik tisztaságkonceptiója” c. kutatásról

1. A projekt menete

A 2011. április 1-től 2014. március 31-ig tervezett projekt munkatervre terepmunkából, feldolgozásból és publikációk elkészítéséből állt, melynek eredményeként a kutató tematikus publikációkból álló tanulmánykötet elkészítését vállalta. E feladatok a projekt során teljesültek, sőt, az OTKA Bizottság engedélyével 4 hónapos határidő-hosszabbítás mellett a tanulmánykötet helyett összeszerkesztett, gazdagon illusztrált monográfia jött létre.

Míg összességében a projekt teljesítette, sőt túlteljesítette kitűzött célját, részleteiben a munkaterv és a költségvetés egyes pontjaitól történtek eltérések. Ennek összesített korrigálására a Társadalom- és Bölcsészettudományi Kollégium engedélyével (OTKA-83284_engedély_TBK-2088/1/201404.16) került sor, így a projekt 0 Ft-os egyenleggel és teljesített munkatervvel zárult.

A változtatások kéréséhez több szempont vezetett. A kutatás alappillére a terepmunka jelentette, amire a munkaterv szerint évente 6 hét állt volna rendelkezésre. Elsősorban az oroszországi beutazással kapcsolatos adminisztratív problémák miatt a terepmunkák nem mindig jöhettek létre a megfelelő időben. A Jamali Nyenyec Autonóm Körzet, ahol a vizsgált színjai hanti népcsoport lakik, zárt területnek számít, az oroszországi vízumon kívül beutazási engedély is kell az odautazáshoz, amelynek megszerzése hosszas folyamat, és teljes mértékben a kinti tudományos-politikai kapcsolatoktól függ, ugyanis csak meghívó fél kezdeményezheti kiadását. Részben emiatt, részben az utazással kapcsolatos praktikus okokból a terepmunkák konferencia-részvételhez társultak, és a három év alatt tervezett 3x6 hét terepmunkából 3 alkalommal összesen 12 hét kintlétre került sor, ami alatt bőséges anyag gyűlt össze. A kétféle utazás összekapcsolása az időzítés kérdésén túl azt is jelentette, hogy a költségvetésben a konferencia-részvételre és a terepmunkára külön tervezett költségek egyszeri kifizetéssel megoldhatóak voltak, így jelentős maradvány képződött e költségvetésben. Ugyancsak maradvány keletkezett a szakirodalom beszerzésére tervezett keretből, mert ugyan jelentős mennyiségű könyvet sikerült az MTA Nyelvtudományi Intézete számára hazahozni, ezek túlnyomó többsége ajándékként, térítés nélkül került a kutatóhoz. A jelentős maradványok tették lehetővé azt, hogy az eredeti költségvetésben nyomdaköltségét tekintve némiképp alultervezett tanulmánykötet helyett önálló monográfia készüljön megfelelő költségvetéssel.

Összességében elmondható, hogy bár részleteiben a projekt eltért a munkaterv ütemezésétől és a költségvetéstől, az eltérések végül nem hátráltatták a projektet, hanem kifejezetten előnyére váltak.

2. A projekt szakmai tartalma

A kutatás a színjai hantik tisztaságáról alkotott elképzeléseinek különböző részterületeit vizsgálta. Egyes témák publikációkban meg is jelentek, vagy konferencián elhangoztak, mások pedig a monográfia összeállításakor készültek el. A felölelt téma sokrétű, a monográfia¹ szerkezete szerint a következő:

¹ *Amikor a láb elnehezül... A színjai hantik tisztaságkonceptiója*, I' Harmattan Kiadó, 2014

- A tisztasággal kapcsolatos szavakról és fogalmakról szóló összefoglalás a manysi tisztasági kérdések legismertebb kutatójának, Jevdokija Rombangyjejevának a 85. születésnapjára rendezett hanti-mansijszki konferencián hangzott el először, és orosz nyelven került publikálásra.² A tanulmány lényege az, hogy a tisztaságnak a praktikus tisztaságon kívül a hantiknál van egy olyan jelentése is, hogy 'érintetlen', ami a hétköznapi piszkosságtól már a szakrális jellegű tisztasághoz vezet át. Ezen túlmenően létezik egy női eredetű tisztátalanság képzet is. A tisztaság és az ezzel szorosan összefüggő rend megfogalmazása gyakorlatilag az ideális hanti élet összegzése: az a mód, ahogy egy hanti háztartást, gazdaságot vezetni, a tárgyakat elkészíteni, gondozni, elhelyezni, öltözködni, viselkedni, beszélni kell stb.
- A tiszta, a tiltott és a szent kapcsolatáról az érintetlen helyek, a szent állatok és a tiltott kapcsolatokon keresztül készült elemzés. Ez részben (a szent állatokra vonatkozóan) a Hajdú Péter és Schmidt Éva emlékére rendezett pécsi konferencián elhangzott előadás és annak publikált változatán alapul.³ A tisztaság szoros kapcsolatban van a tiltott, a tabu és a szent fogalmával, ám ez nem egybeesést, hanem átfedéseket jelent. Ahhoz, hogy a tisztasággal kapcsolatos jelenségeket a kultúrán belül megfelelően el tudjuk helyezni, látni kell, milyen más területekre vonatkoznak tiltások, mi minden számíthat tabunak és szentnek. Előfordul, hogy azonos vagy egymáshoz szorosan kapcsolódó cselekvések oka eltérő.
- A tisztításról szóló összegzés a tisztaság megőrzésének és helyreállításának módzatait mutatja be, ami felöleli a tárgyak életét a tárgykészítő folyamat anyagválasztásától kezdve a hulladékkezelésig, a személyi higiéniát és a rituális tisztítási módokat. A hulladékkezelésről készült elemzés a Vargyas Gábor jubileumára készült tanulmánykötetben jelent meg először⁴, míg az anyaghasználat modernizációjáról szóló részek az Oroszországi Néprajzkutatók 10. Kongresszusán Moszkvában elhangzott előadásra épülnek, melynek írott változata orosz nyelven megjelenés alatt van.⁵
- A női tisztátalanság a hanti elképzelések szerint a havi tisztulás és a gyermekágy alatt jellemző a nőkre. A szüléssel és a gyermekágygyal kapcsolatos eredmények a Laczkó Dezső Múzeum Születés – A gyermekáldás kultúrája c. kiállításának részeként önálló tablón jelentek meg, majd a kiállításához kapcsolódó konferencián hangzottak el.⁶ E résztéma fő kérdése egyrészt az, hogy mivel is jár egy színjai hanti nő életében a tisztátalanság: hogyan változik ennek jelentősége az életkorral, milyen teendők vannak ezzel kapcsolatban. Másrészt körül kell járni azt az alapvető kérdést, hogy vajon tényleg női-e ez a tisztátalanság. Honnan ered vajon, hol van a helye a világ rendjében? Csak a női tisztulásra vonatkozik-e, vagy más állapotok, például a halottal való érintkezés is tisztátalanságot eredményez? Hogyan érinti a férfiakat a

² *Концепция чистоты в культуре сыньских хантов* In: Попомарева О (szerk.) Этнокультурное и социально-экономическое развитие коренных малочисленных народов Севера: материалы международной научной конференции. Hanty-Mansijsk: Печатный мир, 2013. pp. 195-206.

³ *A tisztátalanság eredete* In: Fancsaly Éva, B. Székely Gábor (szerk.) Obi-ugor és szamojéd kutatások, magyar őstörténet: Hajdú Péter és Schmidt Éva emlékkonferencia 2012. 281 p. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2013. pp. 165-180.

⁴ *A szent hely és a szemét* In: Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (szerk.): Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, MTA, 2012

⁵ *Модернизация табу: вопросы «чистоты» в городской среде (на примере сыньских хантов)*, Этнографическое обозрение (megjelenés alatt), 2014

⁶ *Hanti szülési szokások* Tabló a "Születés" című kiállításon. Rendezte: Mészáros Veronika. Laczkó Dezső Veszprém Megyei Múzeum, 2012. szeptember 8 – 2013. szept. 8., 2012 (Az anyag bemutatására került azóta Pápán és Zircen is.) *A gyermekágy egy ágy nélküli kultúrában* Születés konferencia, Laczkó Dezső Veszprém Megyei Múzeum, 2013. jún. 6.

tisztátalanság kérdése? A tisztátalanság eredetére vonatkozó adatok részben publikálásra kerültek a Hajdú-Schmidt Emlékkonferencián (ld. 2. lábjegyzet).

- További két résztéma kifejezetten a monográfia számára készült el, valójában e két téma fontos indoka volt az anyag köteté szerkesztésének. Az egyik a tiszta és a nem-tiszta között megvont határokról, ennek kapcsán általában a hanti kultúrában a határok megvonásának módjáról és szükségességéről szól, a másik a tabuk, tilalmak betartásának kérdéseit tárgyalja. Meglehetősen nehezen követhető nyomon ugyanis a kontroll kérdése, hiszen a tisztátalanság esetében egy láthatatlan, elvi szennyeződés elkerülése a cél, és a szennyeződés megtörténte leginkább a következmények alapján tételezhető fel. A szakrális és praktikus szintek összeérnek, hiszen az elvi előírások betartása nagyon is valós, gyakorlati feladatokkal jár. Ez az a terület, amely a tisztasági koncepció vitalitását a legjobban érzékelteti, hiszen a fizikai konzekvenciák a változó világgal együtt változnak, ami a kategóriák, a határok folyamatos újraalkotását, frissítését teszi szükségessé, aktívan alakítva a meglévő rendszereket.
- Mivel a tisztátalanság a hanti kultúrában a nőkkel függ össze, a kutatás kitért a hanti nők mindennapjait meghatározó szabályok összességére is, 21. század eleji életlehetőségeiken keresztül. Az e témáról írt tanulmány Finnországban jelent meg, angolul és finnül párhuzamosan.⁷
- A terepmunka alatt készített interjúk közül a legjelentősebbek magyar fordításban is megjelentek a monográfia mellékletében.

3. Folytatási lehetőségek

A projekt folytatása több síkon zajlik:

- Egyrészt magának a témának és az eredményeknek az ismertetése nem zárult le: hamarosan várható az elkészült kötet bemutatója, valamint további előadások megtartása (pl. az ELTE BTK Vallástudományi Központjának „Purum et immundum — Ritualia III.: a megkülönböztetés rítusai és a tisztulási rítusok” konferenciáján felkért előadóként, 2014. novemberében).
- A terepmunkák alatt készült interjúk anyaga az MTA Nyelvtudományi Intézet új, nyelvi dokumentációs archívumába kerül 2014. szeptember folyamán.
- A tisztasággal kapcsolatos kérdések nagy mértékben a tabu témaköre felé vitték a kutatást. A terepadatok gazdagsága további feldolgozásra is lehetőséget ad, amire egy következő – a hanti tabuk rendszerére irányuló – projekt keretében kerülhet sor.

A projekt zárásakor szeretném köszönetemet kifejezni az OTKA Bizottságnak, hogy lehetővé tették kutatásom elvégzését és eredményeim publikálását.

Budapest, 2014. augusztus 30.

Ruttkay-Miklós Eszter

⁷ *Syntyä hantinaiseksi* In: Lehtinen I (szerk.) Volgan mutkasta Siperiaan. Sukulaiskansat tämäs päivän Venäjällä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1360, 2012; *Born to be a Khanty woman* In: Lehtinen I (szerk.) From the Volga to Siberia. The Finno-Ugric Peoples in Today's Russia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1361, 2012